

e-ISSN: 1694-8734
№1(8)/2026, 144-156

УДК 338.432

DOI: [10.52754/16948610_2026_1\(8\)_14](https://doi.org/10.52754/16948610_2026_1(8)_14)

**КЛАСТЕРДИК БАШКАРУУНУН ШАРТЫНДА АЙЫЛ ЧАРБАСЫН
ӨНУКТУРУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫН АНЫКТОО**

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИОРИТЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА В КОНТЕКСТЕ КЛАСТЕРНОГО УПРАВЛЕНИЯ**

**DETERMINATION OF PRIORITY DIRECTIONS FOR AGRICULTURAL
DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF CLUSTER MANAGEMENT**

Тоокеева Дилфуза Тоокеевна
Тоокеева Дилфуза Тоокеевна
Tookeeva Dilfuza Tookeevna

аспирант, Ош мамлекеттик университети
аспирант, Ошский государственный университет
Postgraduate student, Osh State University
dtookeeva@ohsu.kg
<https://orcid.org/0009-0006-0836-883X>

Сулайманова Алина Ырысбековна
Сулайманова Алина Ырысбековна
Sulaimanova Alina Yrysbekovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University
alinasulaimanova77@icloud.com

Мурзакулова Акбермет Нематиллаевна
Мурзакулова Акбермет Нематиллаевна
Murzakulova Akbermet Nematillaevna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University
murzakulovabema03@gmail.com

КЛАСТЕРДИК БАШКАРУУНУН ШАРТЫНДА АЙЫЛ ЧАРБАСЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫН АНЫКТОО

Аннотация

Макалада ар кайсы өлкөлөрдүн кластердик түзүлүшүнүн жана иштешинин көйгөйлөрү жана артыкчылыктары баяндалып, Кыргызстандын айыл чарбасын кластердик башкаруу шартында келечектүү багыттарды аныктоо боюнча айрым көз караштар келтирилген. Ар кандай моделдөө ыкмаларына таянып, Кыргызстан үчүн өнүгүү багыттарын ишке ашыруунун схемасы сунушталган. Ар кайсы өлкөлөрдөгү айыл чарба кластерлеринин салыштырмалуу мүнөздөмөлөрү каралып, алар Кыргызстандын шарттарын боюнча салыштырылды жана айырмачылыктарды, дал келүүлөрдү талдоонун негизинде бир нече маанилүү тыянактар жана жалпылоолор көрсөтүлдү. Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы айыл чарбасындагы кластердик демилгелердин натыйжалуулугун аныктоочу факторлорду теориялык жактан түшүнүүнү кеңейтет жана Кыргызстандагы айыл чарба кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды берет.

Негизги сөздөр: агро-өнөр жай комплекси, айыл-чарбасы тармагы, айыл-чарбасын кластерлештирүү, кластердик башкаруу, тармактык өз ара аракеттенүү, өнүгүү багыттары.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИОРИТЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КОНТЕКСТЕ КЛАСТЕРНОГО УПРАВЛЕНИЯ

DETERMINATION OF PRIORITY DIRECTIONS FOR AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF CLUSTER MANAGEMENT

Аннотация

В статье описываются проблемы и преимущества формирования и функционирования кластеров в разных странах, представлены некоторые взгляды на определение перспективных направлений в контексте кластерного управления сельским хозяйством в Кыргызстане. На основе различных методов моделирования предложена схема реализации направлений развития для Кыргызстана. Рассмотрены сравнительные характеристики сельскохозяйственных кластеров в разных странах, проведено их сопоставление в условиях Кыргызстана, и на основе анализа различий и сходств представлен ряд важных выводов и обобщений. Результаты исследования расширяют теоретическое понимание факторов, определяющих эффективность кластерных инициатив в сельском хозяйстве, и предоставляют практические рекомендации по созданию и развитию сельскохозяйственных кластеров в Кыргызстане.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельскохозяйственный сектор, сельскохозяйственное кластерирование, управление кластерами, отраслевое взаимодействие, направления развития.

Abstract

The article describes the problems and advantages of cluster formation and functioning in different countries, presents some views on identifying promising directions in the context of cluster management of agriculture in Kyrgyzstan. Based on various modeling methods, a scheme for implementing development directions for Kyrgyzstan is proposed. The comparative characteristics of agricultural clusters in different countries are considered, they are compared in the conditions of Kyrgyzstan, and a number of important conclusions and generalizations are presented based on the analysis of differences and similarities. The results of the research expand the theoretical understanding of the factors determining the effectiveness of cluster initiatives in agriculture and provide practical recommendations for the creation and development of agricultural clusters in Kyrgyzstan.

Keywords: agro-industrial complex, agricultural sector, agricultural clustering, cluster management, sectoral interaction, development directions.

Киришүү. Азыркы тапта айыл чарбасын ийгиликтүү башкаруу үчүн рыноктук атаандаштыктын кадимки механизмдери жана товар өндүрүүчүлөрдүн өз алдынча аракеттери гана жетишсиз болууда. Кээ бир учурларда, башаламан рыноктук процесстер өнүгүүгө көмөктөшпөстөн, тескерисинче, тармакка терс таасирин тийгизип жатат. Ошондуктан, агроэкономикалык тутумдун ички потенциалын сактап калуу жана аны сапаттык жактан жаңы деңгээлге көтөрүү үчүн атайын “кыймылдаткыч күч” - башкаруунун натыйжалуу стратегиясы талап кылынат.

Экономикалык теорияда кластердик ыкма инвестицияларды тартуу, капиталды топтоо жана өндүрүштү кеңейтүү контекстинде кеңири изилденет. Кыргызстандын айыл чарба илими үчүн бул багыт өзгөчө актуалдуу, себеби кластердик модель гана жергиликтүү өндүрүш менен дүйнөлүк алдыңкы тажрыйбанын ортосундагы ажырымды кыскартууга жол ачат. Бүгүнкү күндө мамлекеттик түзүмдөр да, ишкер чөйрө да кластердик процесстерди теориялык жактан өздөштүрүүгө жана аларды практикада колдонууга чоң кызыкчылык көрсөтүүдө.

Агрардык экономиканы туруктуу өнүгүү жолуна салууда кластердик башкаруу борбордук орунду ээлейт. Бул процессти жандандыруучу негизги фактор - жеке менчик институтунун калыптанышы. Аны ишке ашыруу механизми агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүгө системалуу мамиле жасоону жана өндүрүш чыгымдарын илимий негизде оптималдаштырууну талап кылат. Дүйнөлүк ийгиликтүү тажрыйбаларды колдонуу Кыргызстандын мамлекеттик саясатынын артыкчылыктуу багыты катары айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө жаңы дем бериши керек.

Соңку жылдары өлкөдө кластердик саясаттын пайдубалын түзгөн бир катар ченемдик-укуктук актылар кабыл алынды. Бул документтер агроөнөр жай комплексиндеги реформаларды илим жана техника тармагындагы мамлекеттик стратегия менен айкалыштырууга мүмкүнчүлүк түзөт. Мындай интеграцияланган мамиле тармактын стратегиялык өсүшүнө жана технологиялык жаңылануусуна жол ачат.

Азыркы учурда жаңы технологиялардын өнүгүшү кластердин маңызын жана концепциясын өзгөрттү, анткени байланыштардын жана тармактардын түрлөрү жана куралдары трансформацияланган. Мындан тышкары, ар кандай кластерлердин эл аралык ассоциацияларынын мааниси өстү жана мобилдүүлүктү стимулдаштыруудагы ролу жогорулады. Мобилдүүлүккө дем берүү саясатынын негизин камсыз кылуу шарттарын өзгөртүү жана эмгек рыногундагы тоскоолдуктарды жоюу идеясы түзөт. Ошол эле учурда өлкөлөр чет өлкөдөн квалификациялуу жумушчулардын кирүү жана жалдоо шарттарын жөнөкөйлөштүрүшөт.

Ар кайсы өлкөлөрдө кластердин түзүлүшүнүн жана иштешинин мүнөздөмөлөрүн талдоодо төмөнкүдөй көйгөйлөр аныкталган:

- илимий-изилдөө иштерин каржылоонун төмөндүгү жана компаниялардын илимий-изилдөө иштерин каржылоого кызыгуусунун жоктугу;
- социалдык тоскоолдуктар;
- кызматташууда тажрыйбанын жоктугу.

2012-жылы Европалык кластердик обсерватория тарабынан жүргүзүлгөн изилдөө кластердин демилгечилери өкмөт же бизнес болушу мүмкүн деген жыйынтыкка келген.

Европада жана АКШда кластердик бюджетти түзүү булактары болуп төмөнкүлөр экендиги маалым болгон:

- мүчөлүк акылар;
- бардык деңгээлдердеги бюджеттердин каражаттары;
- кызмат көрсөтүүдөн түшкөн кирешелер;
- башка булактар (Сагина О.А., 2024).

Бардык эле кластерлерде мүчөлүк акы сыяктуу булактын болбошу аныкталган. Кластерлерди колдоонун негизги булагы мамлекеттик каражаттар болуп саналат. Каржылоонун башка булактарына бизнес менен өкмөттүн биргелешкен каржылоосу, илимий коомчулуктун жана эл аралык уюмдардын каржылоосу кирет.

Дүйнөлүк практиканы талдоо кластерди түзүү процесси абдан активдүү жүрүп жатканын көрсөттү. Эксперттердин айтымында, учурда дүйнөнүн алдыңкы өлкөлөрүнүн экономикасынын 50%га жакыны кластердик система менен камтылган.

Кластердик ыкманы Даниянын, Финляндиянын, Норвегиянын, Швециянын жана Италиянын өнөр жайлары натыйжалуу колдонушат. (Гайша О.Д., 2019)

Учурда Кытайда, Түштүк-Чыгыш Азияда, Японияда жана башка өлкөлөрдө кластерлер активдүү түзүлүп жатат.

Кластерлештирүү камсыз кылган артыкчылыктар катары төмөнкүлөрдү айтсак болот:

- ар кандай ресурстарга жетүү;
- байланыштардын күчөшү;
- илимий-изилдөө иштеринин жана тышкы башкаруу формаларынын ар кандай түрлөрүнүн өнүгүүсү;
- бизнеске болгон ишеничтин жогорулоосу;
- продуктыларды өндүрүү жана технологияларды өнүктүрүү боюнча ар түрдүү тармактарга кирүү мүмкүнчүлүгү (Парниева Н.Р. Жумабаев Н.Р., 2024).

Башка өлкөлөрдүн кластердик саясатынын жыйынтыктарынын негизинде кластердик демилгелерге катышууга мүмкүндүк берүүчү артыкчылыктарды аныктоого жана кластерлердин ийгиликтүү өнүгүүсүнө шарт түзгөн факторлорду системалаштырууга, ошондой эле технологиялык платформалар менен кластерлердин ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн мүмкүн болуучу мүнөзүнө баа берүүгө болот.

Демек, өнүгүүнүн кластердик мамилеси иш жүзүндө илим менен техниканын жетишкендиктеринин негизинде ар түрдүү процесстерди камтыган бардык чөйрөлөрдө чоң мааниге ээ болууда деген жалпы тыянак чыгарууга болот. Мына ушул себептүү кластердик башкаруу негизинен өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатууга багытталгандыгын белгилеп кетүүгө болот.

Кыргызстандын шарттарында кластерлерди өнүктүрүүнүн багыттары. Кыргыз Республикасынын 2021-2025-жылдарга аймактык адистештирүүнүн негизинде айыл чарбасын өнүктүрүүнүн кластердик саясатынын концепциясына ылайык Кыргызстандын айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн ишмердүүлүгүн талдоо көрсөткөндөй, көрүлгөн чаралар айыл чарба өндүрүүчүлөрүн финансылык жактан калыбына келтирүүгө алып келген эмес. (Кыргыз Республикасынын 2021-2025-жылдарга аймактык адистештирүүнүн негизинде айыл чарбасын өнүктүрүүнүн кластердик саясатынын концепциясы, 2021). Бул концепциянын негизинде биздин өлкөдө

кластерлештирүүнү өнүктүрүүнүн эффективдүү варианттары катары төмөнкүлөрдү белгилеп кетүүгө болот:

- өндүрүүчүлөр үчүн жагымдуу шарттарды түзүү боюнча иш-чараларды уюштуруу;
- өлкөбүздүн айыл чарбасын башкаруу боюнча заманбап механизмдерди иштеп чыгуу.

Өнүктүрүү багыттары менен биз системалык мамилени ишке ашыруу аркылуу көп максаттуу, көп аспекттүү маселелерди чечүүчүлөрдү түшүнүүнү жана кластердик түзүлүштөрдүн иштешин аныктоону максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

Башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнө жаңы ыкмаларды адаптациялоо баскычында негизги көңүл даярдык иштерине бурулат. Бул процесс төмөнкү иш-аракеттерди өзүнө камтыйт:

- Товарларды чыгаруу жана сатуу пландарын иштеп чыгуу;
- Ресурстардын булактарын изилдөө жана жеткирүүчүлөрдү тандоо;
- Ишканалар ортосундагы түзүлгөн контракттардын негизинде өз ара укуктарды жана милдеттерди тактоо.

Бул этаптын жыйынтыгы катары тараптардын келишимдик жоопкерчиликтерди толук кабыл алуусу эсептелет.

Ар кандай моделдөө ыкмаларын салыштырып, биз 1-сүрөттө келтирилген өнүгүү багыттарын ишке ашыруунун схемасын сунуштайбыз.

Иштеп чыгылган схема моделдештирүүнүн универсалдуу тутумун калыптандырууга негиз боло алат деген корутундуга келдик. Бул тутум төмөнкү факторлорду эске алуу менен түзүлүшү кажет:

- Башкаруу чечимдерин, стратегиялык пландарды жана уюштуруучулук реформаларды камтыган илимий негиздеги комплекстүү жөнгө салуу механизм түзүү муктаждыгы;
- Агрэкономикалык тармакта өндүрүштү башкаруунун укуктук жана методологиялык базасынын жетишсиздиги;
- Туруксуз рыноктук атаандаштык шарттарында келечектүү өнүгүү жолдорун туура багыттоо.

Сунушталган моделдин логикалык түзүмү системалык мамиленин негизги принциптерине таянат:

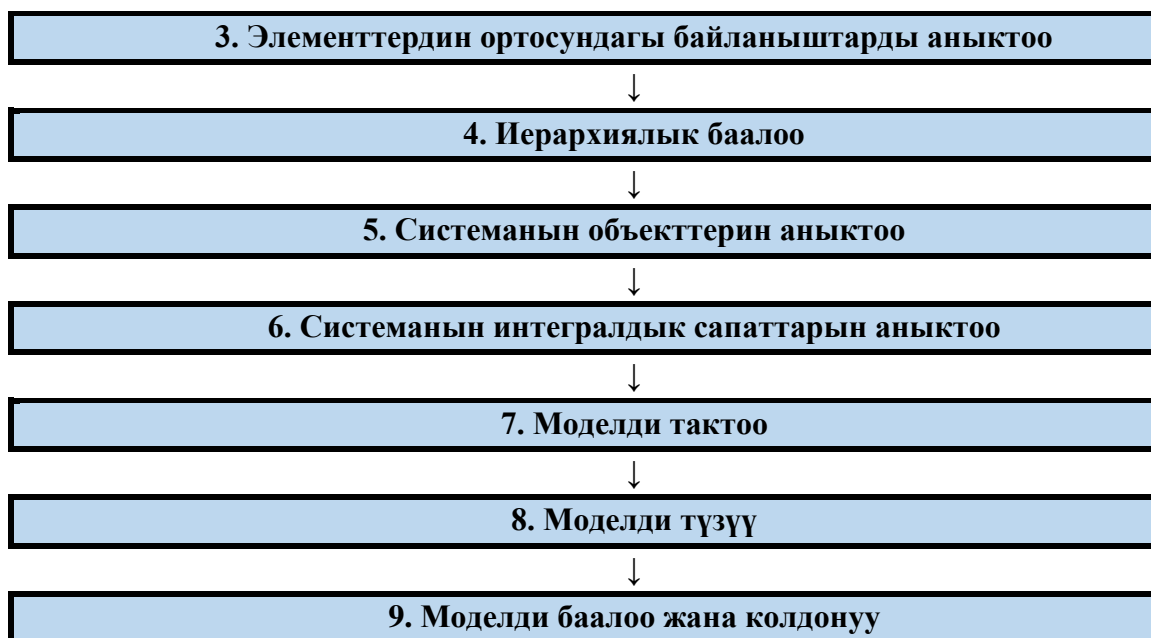
1. *Бүтүндүк*: Тутумдун жалпы касиети анын айрым бөлүктөрүнүн жөнөкөй суммасынан жогору турарын түшүнүү.
2. *Иерархия*: Системанын элементтеринин ортосундагы баскычтуу баш ийүү тартиби.
3. *Структуралуулук*: Функциялардын так бөлүштүрүлүшү жана элементтер арасындагы туруктуу байланыштардын камсыз кылынышы.

1. Объекти аныктоо

2. Өз ара аракеттенген элементтерди аныктоо

Булак: авторлор тарабынан түзүлгөн

1-сүрөт. Өнүгүү багыттарын ишке ашыруу түзүмү

Биз сунуштаган схема моделдештирүүнүн интеграцияланган тутумун курууга жол ачат. Бул жерде негизги басым төмөнкү маселелерге жасалат:

- Рыноктук жана уюштуруучулук процесстерди илимий деңгээлде координациялоо.

- Агрардык сектордогу өндүрүштү жөнгө салуучу ченемдик-укуктук базанын чабалдыгын жоюу.

- Атаандаштык чөйрөсүндө стратегиялык артыкчылыктарды аныктоо.

Схеманын негизи катары тандалган системалык принциптер:

- *Синергетика (бүтүндүк)*: Система элементтердин жыйындысынан гана турбастан, жаңы сапатка ээ болот.

- *Субординация (иерархия)*: Түзүмдүк бөлүктөрдүн өз ара баш ийүү логикасы.

- *Системалуулук*: Ички байланыштардын бекемдиги жана функционалдык бөлүүнүн тактыгы.

Биз тараптан сунушталган өнүгүү багыттарын ишке ашыруу схемасы боюнча төмөнкү нерселерди белгилеп кетүүгө жана ачыктап айтууга болот:

1. Объектти моделдөө жана мүнөздөө принциптери

Сунушталган схема изилденүүчү объекттин кирүү жана чыгуу маалыматтарын талдоого багытталган өзгөчө касиеттерге ээ. Анализдин алкагында объекттин төмөнкүдөй параметрлери каралат: сызыктуулук же сызыктуу эместик, туруктуулук же динамикалуулук, стационардуулук жана системалык детерминизм жана башка ушул сыяктуу көрсөткүчтөр.

Объекттин сызыктуулугу ага жасалган тышкы таасир менен ага болгон реакциянын максималдуу чегинин ортосундагы статистикалык байланыш аркылуу аныкталат. Эгерде бул параметрлер түз пропорционалдуу болсо, анда моделдөө үчүн

кадимки эле сызыктуу тендемелер системасын колдонууга болот. Ал эми таасирге болгон реакция кечигип же бир калыпта эмес болсо, анда бул системанын сызыктуу эмес экенин билдирет. Мындай шартта экономикалык-математикалык моделдердин татаал түрлөрүн колдонуу зарыл.

2. Статика жана динамиканын өз ара байланышы

Объектин абалын белгилүү бир убакыт аралыгында байкоо аркылуу анын динамикалык же статикалык мүнөзүн ажыратып билүүгө болот. Эгерде изилденип жаткан көрсөткүчтөр белгиленген чектерден чыкпаса, анда система статикалык деп эсептелет.

Маанилүү жагдай: убакыттын фактору объекттин касиетин өзгөртүшү мүмкүн. Кыска мөөнөттө өзгөрүүсүз (статикалык) көрүнгөн процесс, узак убакыт аралыгында туруктуу динамикага айланышы ыктымал.

3. Логистикалык системалардын мүнөздөмөсү

Экономикалык процесстерди талдоо жана өркүндөтүү үчүн аларды логистикалык системалар катары классификациялоо зарыл. Объекти толук кандуу логистикалык система деп аташ үчүн ал төмөнкү төрт негизги касиетке ээ болушу керек:

Биримдик жана бүтүндүк: Система өз ара байланышкан элементтердин жыйындысынан турат. Алар ар түрдүү болгону менен, бир максатта иштөөгө жөндөмдүү болушу керек.

Интегралдык байланыштар: Бөлүктөрдүн ортосунда маалыматтык, түз жана кайтарым байланыштар орун алуулары керек, бул жаңы системалык сапаттарды жаратат.

Уюшкандык жана иерархия: Элементтердин ортосунда так структура жана баш ийүү тартиби орнотулган болуусу зарыл.

Эмердженттик (Интегралдык сапат): Системанын жалпы касиети анын айрым бөлүктөрүндө жок, ал бүтүн түзүлүш калыптанганда гана пайда болот.

4. Агрардык сектордогу башкаруу механизми

Жогоруда айтылган ыкмалар агрардык экономикада өндүрүштү стимулдаштыруунун жаңы формаларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Бул жерде негизги басым мамлекеттик-жеке өнөктөштүккө жасалат. Сунушталып жаткан классификация негизинен, айыл чарбасына инвестиция тартууда жана башкаруу чечимдерин кабыл алууда социалдык-экономикалык натыйжалуулукту жогорулатууну көздөйт. Системанын ар бир компоненти өз алдынча мааниге ээ болгону менен, алар бирин-бири толуктап, бирдиктүү тармактык механизмди түзөт.

Ар кайсы өлкөлөрдөгү айыл чарба кластерлерин салыштыруу

Кыргызстандын көрсөткүчтөрүн башка өлкөлөрдүн көрсөткүчтөрү менен салыштыруу өзгөчө кызыгууну жаратат. Төмөндө ар кайсы өлкөлөрдөгү айыл чарба кластерлеринин негизги мүнөздөмөлөрүнүн салыштырмалуу талдоосу келтирилген (1-таблица). Маалыматтар кластердик демилгелердин масштабындагы, түзүмүндөгү жана натыйжалуулугундагы олуттуу айырмачылыктарды көрсөтүп турат, бул ар бир өлкөнүн экономикалык өнүгүү деңгээлине жана айыл чарба тармагынын өзгөчөлүктөрүнө жараша болот.

1-таблица. Ар кайсы өлкөлөрдөгү айыл чарба кластерлеринин салыштырмалуу мүнөздөмөлөрү

Өлкө	Басымдуулук кылган кластер түрү	Айыл чарба кластерлеринин саны	Кластердик ишканалардын үлүшү (жалпы айыл чарба ишканаларынын ичинен % менен)	Кластерлердин айыл чарба ИДПсына кошкон салымы (%)	Кластерлештирилген ишканалардагы кластерлештирилбеген ишканалардан орточо эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн айырмасы (%)
Кыргызстан	Расмий эмес бирикмелер	5	8	11	+6
Казакстан	Тик интеграцияланган	16	23	28	+15
Өзбекстан	Горизонталдык интеграцияланган	11	18	22	+12
АКШ	Тик интеграцияланган	78	65	72	+35
Голландия	Инновацияга багытталган	12	85	88	+48
Германия	Инновацияга багытталган	36	58	64	+32
Япония	Горизонталдык интеграцияланган	53	76	70	+28
Чили	Экспортко багытталган	14	47	65	+40
Кытай	Горизонталдык интеграцияланган	156	38	45	+22
Индия	Горизонталдык интеграцияланган	87	25	32	+18

Булак: ФАО (2024) маалыматтарынын негизинде авторлор тарабынан түзүлгөн.

Маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, экономикалык өнүгүү деңгээли жогору өлкөлөрдө айыл чарба тармагынын кластерлешүүсү жогору деңгээлде байкалат. АКШда, Голландияда жана Японияда кластердик түзүмдөргө интеграцияланган ишканалардын үлүшү 65% дан ашкан, ал эми кластерлердин айыл чарба ИДПсына

кошкон салымы 70% дан ашкан. Өнүгүп келе жаткан жана өткөөл экономикалуу өлкөлөрдө бул көрсөткүчтөр бир кыйла төмөн болгон: Кытайда жана Индияда кластердик ишканалардын үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 38% жана 25% түзгөн, ал эми Борбордук Азия өлкөлөрүндө ал 23% дан ашкан эмес.

Эмгек өндүрүмдүүлүгүндө да олуттуу айырмачылыктар байкалган. Өнүккөн өлкөлөрдө кластердик түзүмдөрдүн ичиндеги ишканалар кластерлештирилбеген ишканаларга караганда 28%-48% жогору өндүрүмдүүлүктү көрсөтүшкөн, ал эми өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө бул айырма 18%-22% түзгөн, ал эми Борбордук Азия өлкөлөрүндө 15% ашкан эмес. Бул маалыматтар өнүккөн рыноктук инфраструктурасы жана жагымдуу институционалдык чөйрөсү бар өлкөлөрдө кластердик моделдердин жогорку натыйжалуулугун көрсөтүп турат (*КР Улуттук статистика комитети, 2025*).

Жогорудагы таблицада көрсөтүлгөндөй, Кыргызстан каралып жаткан өлкөлөрдүн арасында айыл чарба тармагынын кластерлешүүсүнүн эң төмөнкү деңгээлин көрсөттү: кластердик ишканалардын үлүшү болгону 8%ды, ал эми кластерлердин айыл чарба ИДПсына кошкон салымы 11%ды түзгөн. Мындан тышкары, Кыргызстанда өндүрүүчүлөрдүн расмий эмес бирикмелери басымдуулук кылган; алардын расмий статусу жана координациялоочу түзүмдөрү болгон эмес, бул алардын натыйжалуулукту жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жогорулатуу мүмкүнчүлүгүн чектеген (*КРнын Улуттук статистика комитети, 2025*).

Изилдөө ошондой эле өлкөлөрдүн ар кайсы аймактарында айыл чарба кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү механизмдериндеги олуттуу айырмачылыктарды аныктады. Өнүккөн өлкөлөрдө "үч спираль" модели үстөмдүк кылып, кластерлерди түзүүдө жана өнүктүрүүдө бизнес, изилдөө институттары жана өкмөттүн активдүү кызматташуусун камтыган. Өнүгүп келе жаткан жана өткөөл экономикаларда кластердик демилгелер көбүнчө директивдүү жана "жогорудан ылдый карай" ишке ашырылган, мамлекеттик структуралар үстөмдүк кылган ролду ойногон, бул алардын натыйжалуулугун жана узак мөөнөттүү туруктуулугун төмөндөткөн (*Рудник жана башкалар, 2023*). Кластерлерди түзүү ыкмаларындагы бул айырмачылыктар Кыргызстан үчүн кластердик стратегияларды иштеп чыгууда эске алынышы керек, бул мамлекеттик колдоо менен рынокко багытталган демилгелердин ортосундагы оптималдуу тең салмактуулукка багытталган.

Эл аралык айыл чарба кластеринин тажрыйбасын жана анын Кыргыз Республикасынын контекстине колдонулушун салыштырмалуу талдоо бир нече маанилүү тыянактарды жана жалпылоолорду чыгарууга мүмкүндүк берет.

Айыл чарба кластерлеринин классификациясын жана уюштуруу түзүмүн изилдөө ар кандай экономикалык гүлдөп-өнүгүү деңгээлиндеги өлкөлөрдө кластердик структураларды түзүү жана өнүктүрүү ыкмаларында олуттуу айырмачылыктарды аныктады. Экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдө тик интеграцияланган жана инновацияга багытталган кластерлердин басымдуулугу, өнүгүп келе жаткан экономикаларда горизонталдык интеграцияланган кластерлердин басымдуулугу менен бирге, кластер типологиясынын экономикалык өнүгүү деңгээлине жана институционалдык шарттарга көз карандылыгын белгилөөгө болот. Негизинен кластерлештирүүнүн технологиялык аспектилерине багытталган изилдөөлөрдөн

айырмаланып, азыркы талдоо кластерлерди координациялоо жана башкаруу системаларындагы олуттуу айырмачылыктарды кошумча белгилеп, ошону менен кластердик демилгелердин натыйжалуулугуна таасир этүүчү факторлорду аныктоого мүмкүн экендигин көрсөттү (Бекмуратов А.Т. ж.б., 2024).

Кыргызстандагы жана чет өлкөлөрдөгү айыл чарба кластерлерин өнүктүрүү үчүн институционалдык чөйрөнү салыштырмалуу талдоо жыйынтыктары өзгөчө мааниге ээ. Адистештирилген кластердик мыйзамдардын жоктугу, финансылык колдоо инструменттеринин чектелүү болушу жана кластердик саясаттын Кыргызстандагы экономикалык башкаруунун башка тармактары менен жетишсиз интеграцияланышы кластерлерди ийгиликтүү түзүү жана өнүктүрүү үчүн комплекстүү институционалдык колдоонун маанилүүлүгүн баса белгилеген Бекмуратов А.Т. ж.б. тыянактарына дал келет. Бирок, алардын изилдөөлөрү негизинен расмий институттарга багытталганы менен, бул изилдөө ошондой эле Кыргызстанды кошо алганда, өткөөл экономикалуу өлкөлөр үчүн өзгөчө актуалдуу болгон расмий эмес институттардын жана маданий факторлордун маанисин баса белгилейт (Бекмуратов А.Т. ж.б., 2024; Култаев, Исманов, 2025, 147-б.).

Кыргызстандагы жана башка өлкөлөрдөгү айыл чарба кластерлеринин экономикалык көрсөткүчтөрүндөгү байкалган олуттуу айырмачылыктар кластерлердин ички мүнөздөмөлөрү менен гана эмес, ошондой эле экономикалык өнүгүүнүн жалпы деңгээли жана институционалдык чөйрөнүн сапаты менен да аныкталат деген пикирди билдирүүгө түрткү берет. Ошол эле учурда, кластерлердин экологиялык натыйжалуулугуна багытталган изилдөөдөн айырмаланып, азыркы изилдөө экономикалык көрсөткүчтөр – эмгек өндүрүмдүүлүгү, өндүрүштүн кирешелүүлүгү жана кошумча нарк жагынан да олуттуу айырмачылыктарды аныктайт.

Кызыгы, инвестициянын бирдигине түзүлгөн жумуш орундарынын саны боюнча, Кыргызстандын айыл чарба кластерлери өнүккөн өлкөлөрдөгүдөн ашып түштү, бул жумушчу күчүнүн ашыкча болушу экономикадагы кластердик демилгелердин социалдык натыйжалуулугунун жогору экендигин көрсөтүп турат. Кыргызстандагы айыл чарба кластерлеринин өнүгүшүнө тоскоолдуктарды талдоо айыл чарба тармагын натыйжалуу кластерлештирүүгө тоскоол болгон институционалдык, экономикалык, инфраструктуралык, социалдык жана технологиялык факторлордун айкалышын көрсөттү. Бул изилдөө бул тоскоолдуктарды гана аныктабастан, алардын салыштырмалуу маанисин жана аларды кыска мөөнөттө жеңүү келечегин да баалады, бул айыл чарба кластерлерин өнүктүрүү стратегияларын иштеп чыгуу үчүн практикалык мааниге ээ.

Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргызстандагы айыл чарба кластерлеринин өнүгүшүндөгү инфраструктуралык тоскоолдуктардын, атап айтканда, транспорттук инфраструктуранын начар сапатынын жана муздак чынжыр логистикасынын өнүкпөгөндүгүнүн өзгөчө маанисин баса белгилейт.

Эл аралык тажрыйбанын негизинде Кыргызстандын айыл чарба тармагы үчүн келечектүү кластердик моделдерди аныктоо изилдөөнүн маанилүү практикалык натыйжасын билдирет. Сунушталган моделдер Кыргызстандагы ар кандай айыл чарба тармактарынын өзгөчөлүктөрүн жана ийгиликтүү эл аралык кластердик

тажрыйбаларды эске алат, бул өлкөдө айыл чарба кластерлерин өнүктүрүү боюнча натыйжалуу стратегияны иштеп чыгуу үчүн негиз түзөт.

Өзгөчө баалуулугу кластердик ыкма аркылуу Кыргызстандагы органикалык айыл чарбасын жана агротуризмди өнүктүрүүнүн аныкталган потенциалында жатат. Бул жыйынтыктар чакан фермерлер үчүн туруктуу айыл чарба практикасынын оң экономикалык таасири жөнүндө тыянактарды далилдеп, кластердик уюм рынокторго, технологияларга жана финансылык ресурстарга жетүүнү камсыз кылуу менен бул таасирлерди бир кыйла күчөтө аларын көрсөтүп турат.

Казакстан, Өзбекстан жана Кытай менен чектеш аймактар үчүн сунушталган чек ара кластеринин модели аймактык экономикалык интеграция контекстинде өзгөчө кызыгууну жаратат. Бул ыкма эл аралык айыл чарба соода тармактарынын эволюциясын талдап, аймактык өндүрүш кластерлеринин пайда болуу тенденциясын белгилейт.

Жыйынтыктар жана сунуштар. Агрардык сектордо атаандаштыкка жөндөмдүү чөйрөнү түзүү процесси тийиштүү нормативдик-укуктук базаны калыптандырууну талап кылат. Бул багытта айыл чарба кластерлерин түзүү жана инновациялык технологияларды өндүрүшкө киргизүү стратегиялык мааниге ээ.

Айыл чарба кластерлерин натыйжалуу өнүктүрүү үчүн төмөнкү артыкчылыктуу милдеттерди чечүүнү сунуштайбыз:

1. Илимий жана инновациялык потенциалды интеграциялоо

Өндүрүшкө заманбап илимий-техникалык жетишкендиктерди жана жаңы продукцияларды киргизүү үчүн профилдик илимий мекемелерди түзүү жана аларды өндүрүш процессине жигердүү тартуу зарыл. Бул илим менен өндүрүштүн ортосундагы байланышты бекемдейт.

2. Агроөнөр жай комплексинде материалдык-техникалык базаны модернизациялоо

Агроөнөр жай комплексинде ресурстарды үнөмдөөчү технологияларга өтүү стимулдаштырылышы керек. Бул төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Мал чарба комплекстерин заманбап стандарттарга ылайык реконструкциялоо;
- Жогорку технологиялуу саан жабдууларын, автоматташтырылган тоют тараткычтарды жана энергияны үнөмдөөчү каражаттарды сатып алуу;
- Малды асылдандыруунун жана көбөйтүүнүн прогрессивдүү ыкмаларын оптималдаштыруу;
- Дан азыктарын өндүрүүдө заманбап технологияларды колдонууну стимулдаштыруу.

3. Рыноктук инфраструктураны өнүктүрүү

Экономиканын агрардык секторунда айыл чарба продукцияларынын жүгүртүлүшүн камсыз кылуу үчүн оптималдуу логистикалык тутумду түзүү зарыл:

- Кооперация жана башка комплекстүү структуралардын тармагын өнүктүрүү: Продукцияны даярдоо, сактоо жана сатууну камтыган бирдиктүү механизм катары жабдуу-сатуу кооперативдеринин тармагын кеңейтүү.

- Маркетингдик коммуникациялар стратегиясын өнүктүрүү: Ата мекендик продукцияны эл аралык рынокторго жайылтуу үчүн айыл чарба секторунун аймактык маркетингдик стратегияларын иштеп чыгуу жана суроо-талапты талдоо.

- Өзүн-өзү камсыздоо: Республиканын сүт азыктарына болгон муктаждыгын 90%дан жогору деңгээлде ички өндүрүш аркылуу жабуу.

4. Мамлекеттик колдоо механизмдин өркүндөтүү

Мамлекеттик субсидияларды берүүдө төмөнкү багыттарга артыкчылык берилиши керек:

- Илимий-техникалык прогресстин натыйжаларын өндүрүшкө адаптациялоо;

- Кадрлардын квалификациясын жогорулатуу жана интеллектуалдык потенциалды өнүктүрүү;

- Аймактардын адистештирилишин (эт-сүт багыты ж.б.) эске алуу менен өндүрүш көлөмүн көбөйтүү;

- Мал чарба объекттерин кеңейтүү жана масштабдуу интеграциялоо процесстерин колдоо.

- Тамчылатып сугаруу ыкмаларын колдонуу боюнча мамлекеттик деңгээлде атайын программаларды иштеп чыгуу жана дыйкандарга жеңилдетилген шарттарда насыяларды сунуштоо.

5. Аймактык илимий-изилдөө институтун түзүү

Түштүк аймагында кластердик демилгелерди ишке ашыруу максатында адистештирилген илимий-изилдөө институтун уюштуруу зарыл. Институттун негизги функциялары:

- Инвестициялык программалар: Калдыксыз технологияларды жана жабык циклдеги агрокомплекстерди түзүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

- Бюджеттик негиздөө: Толук циклдүү өндүрүшкө холдингдерди тартуу жана мамлекеттик каражаттардын максаттуу жумшалышын көзөмөлдөө.

- Социалдык өнөктөштүк: Инвесторлордун айыл жергесин өнүктүрүү боюнча социалдык милдеттенмелерин иштеп чыгуу.

- Камсыздандыруу: Мал чарбачылыгында тобокелдиктерди азайтуу үчүн камсыздандыруу механизмдерин стимулдаштыруу.

Түштүк аймак үчүн сунушталган стратегиялык кадамдар

Ресурстарды жана энергияны максималдуу үнөмдөө максатында төмөнкүлөр аткарылышы зарыл:

1. Өсүмдүк жана мал чарбачылыгында алдыңкы технологиялык долбоорлордун чөйрөсүн кеңейтүү.

2. Биотехнология, ветеринария жана альтернативдик энергия булактары жаатындагы изилдөөлөрдү колдоо.

3. Кооперативдик кыймылдын (кредиттик, керектөөчүлүк ж.б.) туруктуу тармагын түзүү.

4. Илимий институттун алкагында фермерлер үчүн маалыматтык-консультациялык (консалтинг) борборду ишке киргизүү.

5. Агротехникалык мелиорациялык чаралардын комплексин жүргүзүү.

Сунушталган приоритеттүү багыттар системалуу түрдө ишке ашырылган шартта, кластерге интеграцияланган ишканалардын үлүшүнүн 25%-30%га чейин көбөйүшү, кластерлердин айыл чарба ИДПсына кошкон салымынын 35%-40%га чейин көбөйүшү жана эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн 2030-жылга чейин 30%-40%га жакшырышы реалдуу көрүнөт.

Жалпысынан алганда, изилдөөнүн жыйынтыктары айыл чарбасындагы кластердик демилгелердин натыйжалуулугун аныктоочу факторлорду теориялык жактан түшүнүүнү кеңейтет жана Кыргызстандагы айыл чарба кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды берет. Жыйынтыктар Кыргызстандагы гана эмес, ошондой эле экономикалык өнүгүү деңгээли жана окшош агроклиматтык шарттары бар башка өлкөлөрдө да айыл чарба стратегияларын жана кластердик саясатты иштеп чыгууга негиз боло алат.

Адабияттар тизмеси:

1. Кыргыз Республикасынын 2021-2025-жылдарга аймактык адистештирүүнүн негизинде айыл чарбасын өнүктүрүүнүн кластердик саясатынын концепциясы, 2021. https://sady.kg/wpcontent/uploads/2023/08/koncepcija_klasternoј_politiki.pdf
2. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2025-жыл. Айыл чарба статистикасы. <https://stat.gov.kg/en/statistics/selskoe-hozyajstvo/>
3. Бириккен Улуттар Уюмунун Азык-түлүк жана айыл чарба уюму (ФАО). 2024-жыл. Айыл чарба өндүрүшүнүн статистикасы 2010-2023-жылдар. <https://www.fao.org/statistics/highlights-archive/highlights-detail/agricultural-production-statistics-2010-2023/en>
4. Bekmuratov, A., Mamashov, K., Tookeyeva, D., Tashiev, N., Mametova, G. Economic assessment of the impact of clusters on farm development in Kyrgyzstan // Scientific Horizons, 28(2), 2025. страницы 157–169
5. Култаев, Т., Исманов, Э. (2025). Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн теориялык негиздери жана туруктуу агрардык өнүгүү жолдору: көйгөйлөр, мүмкүнчүлүктөр жана стратегиялар. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, (2), 143–154. https://doi.org/10.52754/16948610_2025_2_13
6. Парпиева Н.Р. Жумабаев Н. Р. Кластерное развитие сельского хозяйства кыргызской республики как основа конкурентоспособности региона // Вектор экономики. 2024. № 11 (101)
7. Сагина О. А. Агрокластеры: понятие, критерии, требования к участникам // Вестник НГИЭИ. 2024. №5 (156).
8. Гайша О.Д. Зарубежный и отечественный опыт развития кластеров // Вестник университета, №5, 2019. Стр 12-15.